

Бранислав Станковић

КОНСТАНТИН
- књига о Винаверу -
СРПСТВО КАО СУДБИНА

Уредник
Зоран Колунџија

Рецензенти
Др Милица Винавер Ковић
Др Владимир Димитријевић

Објављивање ове књиге подржала је
Фондација „Станислав Винавер” Шабац

Бранислав Станковић

КОНСТАНТИН

– књига о Винаверу –

СРПСТВО КАО СУДБИНА

ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

Да бисмо били своји, треба да знамо читав свет.
Станислав Винавер

Та жалосна лепота, то нешто болећиво и чаробно, горко и узвишено, слатко и чезнутљиво давало је моме сну дечачком коначну сигурност да ће се бајка доврхнути и остварити.

А и за мене, као и за толике дечаке српске у то доба у Србији, друге стварности и друге бајке није ни било, није ничега било тако стварног и тако сновног, није било друге праве стварности и правог сна, осим ослобођења свих Срба, и то ослобођења у слави, у заносу, вртоглавој лепоти, у неком великом баснословљу којим смо живели, којим смо дисали, сваким својим нервом и сваким својим дамаром.

Станислав Винавер

Guillermo Ponce

ОТАЦБИНА¹

Отацбино моја најбоља, најслађа
Последње уздање и утехо права
Хоће да те здробе, да од твојих мрава
Гозбу гадну славе, да од твојих свађа

Песму себи створе, што им пире слади.
О скамени свађе, нек царује воља
Отацбино моја најслађа, најбоља
Да се много ради и да се уради.

Све ћемо ти дати јер све си нам дала:
Песму мелодичну, наш нам језик даде
Дала си нам радост, патње, наде, јаде
Болове и осмех, туга, идеала.

Од своје си свиле наша срца свила
Дала си нам себе, те тајне мотиве
Што у дубинама наше душе живе.
Отацбино мајко, отацбино мила.

¹ Станислав Винавер, Мјећа (Београд: Штампарииа „Доситеј Обрадовић“, 1911), 89.

СРПСТВО КАО СУДБИНА

Србија се током XIX века, након устанака, мења и напредује и у том полету прави озбиљан цивилизацијски скок. Убрзан развој омогућава јој отварање образовних и културних установа, које ће допринети пројављивању нове елите кадре да уобличи и спроведе народне жеље у процесу стварања српске нововековне државе.

Устави из 1888. и 1903. године потврђују да Србија има амбицију да успостави друштвени и правни поредак по угледу на најразвијеније земље Европе, заснован на непосредним изборима, тајном гласању, слободи штампе, независном судству, грађанским правима, са Народном скупштином као највишим законодавним телом, као предусловима за стварање демократског друштва.

Емил Луј Виктор де Лавелеј², познати белгијски економиста тог времена, о Србији је писао : „Нема земље која више заслужује да буде названа демократском од Србије(...) Овде нема великих нити племићких земљопоседника(...) Пролетеријат је био непознат, захваљујући задругама(...) Пошто је земља, која је главни извор богатства, у рукама оних који је обрађују,

² Émile Louis Victor de Laveleye рођен је 1822. године у Брижу где је започео своје образовање које је наставио у Паризу, затим на Католичком универзитету у Лувену одакле је прешао у Гент где је на њега велики утицај извршио Франсоа Хуе, хришћански социјалиста и филозоф. На катедри политичких наука у Лијежу почиње да ради 1864.г. Бавио се многим темама а нарочито је био заинтересован за очување малих народа, за религију и морал, књижевност, образовање, али главна тема му је била економија.

не постоји имање за издавање, па ни беспосличарска класа рентијера, натрпана по градовима(...) Аристократије нема, нити превише буржоазије, која се углавном састоји од трговца, дућанџија и кућевласника. Али, са друге стране нема ни сиротињства, о старима, немоћнима и болеснима брине комшилук, а у градовима то чини општина или радничка удружења(...) Управо у Србији, више него било где другде, за власт би се могло рећи да долази од народа. Бирачко тело састоји се од независних земљовласника, што значи да би избори требало да буду савршено слободни”.³

Са друге стране, Владимир Јовановић примећује мане политичког живота у Србији: „Снажан утицај страначких елита је (...) учинио државни апарат дисфункционалним, ако не и штетним по дугорочне интересе просечног грађанина (...) Функционализација полицијског апарата контроле и принуде од партијских елита (...) ограничила је могућност унутрашњих реформи (...) Полиција се без устезања мешала у изборни процес и онемогућавала изборе кандидата опозиције. Ако би приметили да опозициони кандидат има веће шансе, примењиване су мере које су водиле ка избору владиног фаворита по сваку цену. У варошима, као најризицијним изборним местима, организовано је масовно излагање на изборе општинских чистача, ноћних чувара, примењивано је дупло гласање итд., решавајући изборе у последњи трен у корист владиног кандидата... Од уваженог старешине сеоски кмет постаје партијски апаратчик који зависи од милости из Београда. Од 1876. о именовану кмета у најудаљенијем сеоцету одлуке се доносе у самом врху странака на власти, често по београдским кафанама”.

Са свим добрим и лошим странама друштвеног живота Србија је, ипак, ишла напред. Промене у друштву пратио је економски напредак земље, нарочито током последње две

³ Émile Louis Victor de Laveleye de (1887): The Balkan Peninsula. London: T. Fisher Unwin. <https://archive.org/stream/balkanpeninsula00thorgoogpage/n9/mode/2up>. Наведено према: Слободан Антонић, „Демократија”, у Срби 1903-1914: историја идеја, прир. Милош Ковић (Београд: Клио, 2015), 72.

деценије XIX века, када у њој почиње да јача индустрија, расте трговина, развијају се рударство и банкарство. Многи пословни људи долазе у Србију да започну своје послове и тако учествују у њеном развоју. Србија им је пружила много, они су њој дали све.

Упоредо са другим процесима, расте и национална свест читавог Српства, као и жеља за ослобођењем и уједињењем свих српских крајева на челу са Србијом као Пијемонтом; једином од свих покорених словенских држава која је успела сама да се ослободи. То национално осећање и полет, тај патриотизам и родољубље, прожимали су читаво друштво, упркос свим политичким и идеолошким разликама. Цело Српство дисало је и мислило једну националну мисао.

Тих година усељавало се у Србију као у обећану земљу. Овде ћемо искористити прилику да поменемо само неке од најзначајних породица и појединаца који су, стигавши у Србију, пригрлили српство и у њему оставили дубок траг.

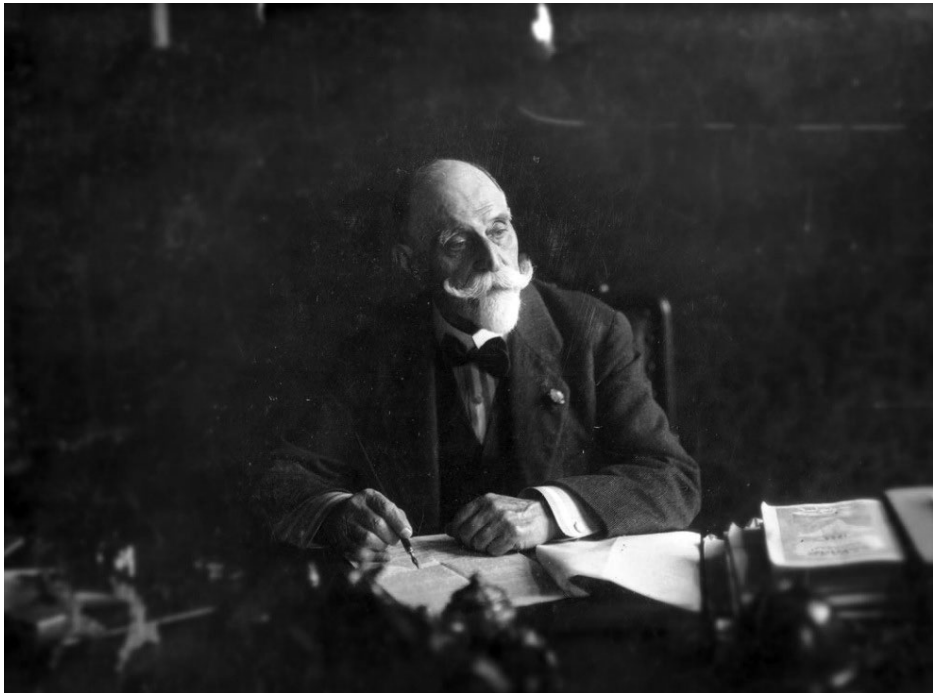
Један од великих српских добротвора био је **Ђорђе Вајферт**, пореклом Немац, а душом Србин. Рођен је у Панчеву у Аустроугарској, али је као момчић стигао у Србију и у њој остварио све своје снове, поставши један од најбогатијих људи овог дела Европе. Бавио се производњом пива, рударством и банкарством. Био је оснивач и гувернер Народне банке Србије.

Ђорђе Вајферт ратовао је као припадник коњице српске војске. У Балканским ратовима и Првом светском рату, када због година више није могао да учествује са оружјем, трудио се да помогне на друге начине. У Првом балканском рату послао је српској војсци вагон пива и платио 60 000 векни хлеба да се поделе српској сиротињи.

Као масон и Велики мајстор Велике ложе Југославије на међународном плану чинио је све што је могао за бољитак нове државе.

Пошто није имао потомака, Вајферт је добар део свог иметка оставио српском народу. Великим донацијама помагао је Београдском универзитету и помагао је изградњу зграде Српске академије наука и уметности. Изградио је цркву у

Глоговцу код Бора као и православни храм у Панчеву. Тешко је побројати све добротворне фондове и установе којима је Вајферт био оснивач и чији је рад подржавао и помагао.

Ђорђе Вајферт

Роман Сондермајер, након завршене медицине на Универзитету у Кракову, специјализирао је хирургију, а затим је радио као асистент на факултету. У Београд и у Србију дошао је у пролеће 1889. године на место војног лекара I класе. Убрзо је постављен за првог хирурга српске војске. Формирао је хируршко одељење и био његов први шеф. У наредном периоду биће постављен за управника болнице и референта санитета Дунавске војне области, а затим и за начелника санитета Министарства војног. На том месту ће бити током Балканских ратова и током Првог светског рата...

Након доласка у Србију, др Роман Сондермајер оженио се Станиславом Ђурић, ћерком генерала Ђурића, и са њом добио четворо деце, три сина и ћерку. Примио је православље и за крсну славу узео Светог Спиридона Чудотворца. Када је ратни вихор захватио Србију, породица Сондермајер узела је активно учешће, како у Балканским тако и у Великом рату. Мајка и ћерка Јадвига су биле добровољне болничарке, а старија два сина, Тадија и Владислав, официри. Иако малолетан Станислав, Сташа, пријавио се као добровољац у српску војску, желећи да се придружи браћи у Великом рату. Сташа Сондермајер најмлађи је српски борац који је погинуо током војних операција у време битке на Церу. Погинуо је у околини Шапца. У центру села Добрића и данас се налази његов споменик. Неколико дана пред погибију примио је вест да му се мајка упокојила.

Сташа Сондермајер

Тадија Сондермајер као пилот са искуством стеченим у рату, оставио је велики траг у ваздухопловству новоформиране државе. Оснивач је првог српског аеро-клуба, који је касније прерастао у Аеро-клуб краљевине Југославије „Наша крила“. Клуб ће издавати истоимени часопис чији ће уредник бити Милош Црњански. Због неслагања са одлукама руководства клуба, Црњански ће изазвати Тадију Сондермајера на чувени двобој на Вршачком брду. Двобој је, на срећу, прошао без озлеђених, захављујући присебности Сондермајера.

Упркос свим заслугама учињеним за Србију, након Другог светског рата од нових комунистичких власти биће хапшени и прогањани сви чланови породице Сондермајер и потпуно уклоњени из друштвеног и јавног живота нове државе.

Станислав Краков био је син пољског емигранта Сигисмунда, који је стигао у Србију из Париза 1885. године као лекар добровољац. Станислављева мајка Персида била је сестра Милана Недића.

Рођен је у Крагујевцу, школовао се у Зајечару, Књажевцу и Београду. Када је почео Први балкански рат 1912, као ученик седмог разреда, са седамнаест година, пријавио се у елитни четнички одред војводе Вука. Његов саборац био је и прослављени српски песник Милан Ракић, тадашњи конзул у Приштини.

Краков се истакао у борбама код Криве реке, где је и рањен. Наредне године учествовао је у рату против Бугара. У тешким борбама код Калин камена, доживео је контузију и почетком јула је, ради лечења, упућен у Београд. Након рата уписао је Војну академију. Као свршени питомац Ниже школе Војне академије одлази у Велики рат, прелази преко Албаније и оваја Кајмакчалан. У тим ратовима за слободу Српства, рањен је седамнаест пута. Носилац је више ратних одликовања међу којима су Споменица Освећено Косово, Споменица на рат 1913, Албанска споменица, Орден Белог орла са мачевима, Медаља за храброст...

Након рата, бавио се новинарством, књижевношћу, публицистиком и режијом. Сарађивао је и дружио се са Станиславом

Винавером и другим српским писцима. Током Другог светског рата подржавао је Димитрија Љотића и Милана Недића и због тога је морао да емигрира из Србије 1944. Послератне године проводи у Швајцарској и Француској.

Станислав Краков

Посебно место у низу странаца који су пригрлили српство припада **Ђорђу Себастијану Рошу**. Био је немачко-словеначког порекла. Његов отац Силвестер са супругом Антонијом, Словенком, доселио се у Србију, примио православље и за крсног свеца узео Светог Ђорђа. Њихов најмлађи син, Ђорђе Себастијан Рош, родио се 1896. у Београду у ком се и школовао. Као и Станислав Краков био је добровољац у Првом балканском рату, у који је отишао из шестог разреда Реалне гимназије. У Великом рату учествовао је као питомац Војне академије. Први пут је рањен у бици на Церу. Задобио је прострелну рану између лакта и шакe. Учествовао је, под командом мајора Гавриловића, у одбрани Београда 1915. године. Том приликом рањен је током јуриша на Дунавском кеју. Како бележи његова ћерка у својим „Сећањима“, метак му је пробио врат, гркљан, каротиду и нерве кичменог пршљена, самим чудом је преживео. Захваљујући њему сачуван је и предат новим нараштајима легендарни говор мајора Гавриловића, који је Ђорђе Рош записао у својој књизи „На Дунавском кеју 1915.“ објављеној 1931. године.

Књигу је посветио свом команданту мајору Гавриловићу записавши: „Уз јуришне крике и тресак бомби водила се ова дивља борба на вратницама престонице Краљевине Србије. У олуцима тротоара, где се вода слива кад пада киша, текла је људска крв. Тако је Србин бранио част своје престонице на њеном прагу 24. септембра 1915. године“.

Након заробљавања, био је у логору Егер у Чешкој док 1917. године није размењен и, преко Црвеног крста, пребачен у Швајцарску. Пред крај рата одлази на Солунски фронт где постаје војни пилот. Његови ратни другови, као пилоти на Солунском фронту, били су Александар Дероко и Тадија Сондермајер.

По завршетку рата, напушта војску и одлази у иностранство на школовање. У Бечу је упознао Норвежанку Осту са којом се венчао у манастиру Раковици. Оста је прешла у православље и узела име Љубица, а Ђорђе је постао почасни конзул Краљевине Норвешке у Београду.

Са Тадијом Сондермајером након рата ради на развоју војног и цивилног ваздухопловства. Немачка „Луфтханза“ желе-ла је да преузме послове на овом пољу, али Рош, иако је био пословима везан за Немачку, као патриота то није хтео да дозволи, па помаже Сондермајеру приликом стварања домаће авиокомпаније „Аеро-пут“. Озбиљна подршка био им је и наш велики научник Милутин Миланковић, према чијем пројекту је изграђен хангар-радионица за ремонт и поправку авиона.

Са братом Душаном основао је фирму „Експорт-импорт Рош“, која постаје званични представник немачке тешке индустрије за Југославију. Пошто се посао фирме добро развио, Ђорђе Рош тридесетих година троши велике суме новца на очување српске баштине на Косову и Метохији. О свом трошку потпуно обнавља запуштену Грачаницу и гради нове конаке. Током Другог светског рата спасава манастир Жичу, тешко оштећен немачким бомбардовањем.

Пре доласка Руса и комуниста, као њихов противник, напушта земљу. Стиже до Аргентине и настањује се у Буенос Ајресу, где остаје до почетка шездесетих када се враћа у Европу. Одмах по повратку, бива обавештен да је манастир Хиландар у тешком стању и скоро пред гашењем и да једино он са својим везама и искуством у заштити српске културне баштине може да помогне.

Ђорђе Рош се потпуно предаје том задатку. После неколико година, са супругом се сели у Грчку, у мало рибарско место Уранополис, наспрам Свете Горе. Живе на спрату куће дрводеље Теофанија. Рошов допринос очувању највеће српске светиње је немерљив.

Ђорђе Себастијан Рош уснуо је у Христу пред светогорским обалама 1977. године, приликом једног путовања у Хиландар. Тадашњи званични Београд одбио је да се његови посмртни остаци пребаце у отаџбину и похране у породичној гробници Рошових. Залагањем оца Митрофана Хиландарца, гувернер Свете Горе дозволио је да Ђорђе Рош буде сахрањен на Светој Гори, покрај костурнице хиландарских монаха. Тако је, по Божјој промисли, он постао једини мирјанин који је сахрањен на Светој Гори и тиме награђен за све што је урадио за свој народ и своју цркву.

Сећајући се очеве изненадне смрти и сахране, ћерка Јелена касније је причала да су у последњем тренутку она и мајка схватиле да немају цвеће да оките сандук прекривен српском заставом. Нашле су само бели зумбул и тог тренутка им је пао на памет један део из очеве књиге која описује одбрану Београда на Дунавском кеју 1915. године. У њој он казује како је, док се све рушило и горело око њега, видео у разбијеном излогу једне цвећарске радње бели зумбул. Закитио је свој шињел и гледао своје ратне другове како се ките истим цвећем, свесни да многи иду у неизбежну смрт.

Борђе Себастијан Рош